

SZEMLE

Symposium über Syntax der uralischen Sprachen 15—18. Juli 1969 in Reinhausen bei Göttingen.

IM AUFTRAGE DER AKADEMIE IN GÖTTINGEN HERAUSGEGEBEN
VON WOLFGANG SCHLACHTER VANDENHOECK & RUPRECHT IN GÖTTINGEN 1970.

1. 1969. július 15—18-a között tartották meg a Göttingen melletti Reinhausenben az uráli nyelvek szintaxisának szimpoziumját, melyen a finnugor, a finn, a magyar és az általános nyelvészet tizenhét neves kutatója vett részt: német, finn és magyar nyelvészek. A vendéglátó a Göttingeni Tudományos Akadémia volt, de a Göttingeni Egyetemi Kör (= Universitätsbund) is részes volt a szíves vendéglátásban. A magas színvonalú tudományos tanácskozásnak WOLFGANG SCHLACHTER, a göttingeni egyetem kiváló finnugor professzora volt a fáradhatatlan és a tudomány nemes szolgálatától áthatott szervezője. A szimpozium előadásait és korreferátumait, vitáit az „Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen” sorozatában (Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge Nr. 76. Göttingen, 1970. Vandenhoeck & Ruprecht) adták ki.

A szimpozium részvevői az uráli nyelveket történeti és leíró szempontból széleskörűen és sokoldalúan vizsgálták meg, és előrevitték az uráli nyelvekre vonatkozó ismereteinket. Az előadások legnagyobb része leíró szempontú volt, de természetesen nyelvtörténeti következtetésekre is alkalmas eredményekre jutottak.

2. BALÁZS JÁNOS („Zur Ausbildung der ältesten uralischen syntagmatischen Verbindungen” 23—31) a legrégebbi — inkább preuráli, mint uráli — szintaktikai kapcsolatoknak a kialakulásáról értekezett, és régebbi kutatásai eredményeit fejlesztette tovább. PAAVO RAVILA, FOKOS FUCHS DÁVID, LAKÓ GYÖRGY, PAPP ISTVÁN és mások eredményeiből kiindulva kutatja tovább BALÁZS JÁNOS az uráli, jobban mondva a preuráli korszak föltehető legrégebbi szintaktikai szerkezeteit, melyek szerinte névszókból és igékből meg ezeknek névmási, ill. mutatószói értelmezőjéből álltak. BALÁZS szerint a legrégebbi szintagmák, majd toldalékok kialakulásában nagy volt a szerepük az értelmezői funkciójú névmásoknak, illetőleg az összetett névmásoknak is. Ezek eredetileg úgy keletkeztek, hogy valamely kérdő névmást valamely mutató névmás determinált, pl. észti *kesse* 'wer?' < **ke-se* 'wer ist das?'. Voltaképpen tehát az effélek mondatok voltak. Sok egyéb példából azt a következtetést vonja le BALÁZS JÁNOS, hogy a *r*, *n*, *k*, *m*, *l* névmási toldalékok fogalomszavaknak és névmási elemeknek a szintaktikai kapcsolatából keletkeztek. Így keletkeztek a legrégebbi adverbiumok, az igekötők és a névutók is, sőt a névszói esetragok és az igei toldalékok is, de ezek legeredetibb fokon névmástöveken jelentkeztek, névmásoknak voltak a névmási értelmezői.

WOLFGANG SCHLACHTER korreferátumában rámutat arra, hogy BALÁZS JÁNOS hipotézisét a mai uráli nyelvekből megnyugtató módon nem lehet igazolni, és kérdés, hogy a BALÁZS által bemutatott összetett névmások megvoltak-e már abban a kétségtelenül kezdetleges nyelvi korszakban. Az efféle nyelvi kifejezésekből: *az! fiú!* nem is fejlődhetik értelmezős szerkezet. Nem is fordítható így meg: *fiú az*; és egyik sem lehet értelmezős szerkezet, mint amilyen például: *Ádám, a bátyám*. „Die echte Apposition setzt den voll entwickelten Satz voraus, da sie eine Kontamination von attributivem und prädikativem Verhältnis ist. Sie dürfte deshalb ebenfalls jünger sein als die im Vortrag analysierten Zustände” (i. m. 33). SCHLACHTER nem tagadja az ősi suffixumoknak névmásokból való származását, de nem úgy magyarázza, mint BALÁZS.

BENKŐ LORÁND is elfogadja lényegében az esetragoknak egykori névmásokból való eredeztetését, mint SCHLACHTER, de szerinte sem tekinthető megoldottnak ez a kérdéskör, és ő is rámutat néhány olyan jelenségre, melyek a névmástöveknél szituátorrá válását megvilágíthatják.

3. BENKŐ LORÁND („Zur Frage der uralischen Nomenverba im Lichte der ungarischen Sprachgeschichte” 36—45) a magyar nyelv nomen-verbumainak, illetőleg ambivalens tömorfémáinak történetével foglalkozik, elsősorban magyar nyelvtörténeti, majd uráli szempontból, vagyis a rokon nyelvek ambivalens tömorfémáival való kapcsolatának szempontjából. Megállapítja, hogy *a)* ezeknek a száma a magyarban jóval nagyobb, mint ahogy eddig gondoltuk, különösen a képzett ambi-

valens morfémák (pl. *csillag*) száma nagy; b) hangalakjuk általában az uráli eredetű fogalomszavak struktúrájának felel meg (CVC, VC); a legrégibb kategóriákra jellemző, hogy ősi fogalmakat jelölnek meg. Fontos megállapítása, hogy az alapnyelvből örökölt tömorfémák száma — főképpen szóképzés következtében — fogy. BENKŐ LORÁND hajlik a felé a vélemény felé, hogy már az uráli és a finnugor alapnyelvből voltak valószínűleg kétértékű, igei-névszói jelentésű szavak, de azt is hangsúlyozza, hogy voltak az uráli alapnyelvből csak nomenek és csak verbumok is.

HAJDÚ PÉTER korreferátumában kiemeli, hogy a nomen-verbum elnevezés, mint arra már LAZI CZIUS is rámutatott, helytelen, hiszen a mondatban ugyanaz a szó vagy csak nomen, vagy csak verbum lehet. Ezért helyesebb ambivalens morfémákról beszélni. A továbbiakban jellemzi HAJDÚ PÉTER a nyenyec ambivalens morfémákat, és lényegesnek tartja, hogy ezek a nyenyec ambivalens morfémák sokszor különböznek egymástól alakilag is (pl. *wada* 'Wort' *wade(s)* 'sprechen' i. m. 40). A következtetés: „Nomen-verba gibt es also im Sam. nicht: in diesen arch. Sprachen zeigen sich die Kategorien Nomen und Verbum deutlich getrennt (mit Bezug auf Syntax und Morphologie in gleicher Weise). Auf Grund solcher Erfahrungen dürfte man kaum mehr daran denken, daß es einst in der PU Grundsprache tatsächlich doppelwertige „Nomen-verba“ gegeben hätte, die sowohl nominal wie auch verbal flektiert werden konnten” (i. m. 49). — Azt a kérdést azonban ezzel kapcsolatban föl lehet vetni, hogy vajon az archaikus szamojéd nyelvekben nincsenek-e újabb hangtani és alaktani, sőt szintaktikai fejlemények, és pl. a *wada* 'Wort': *wade(s)* 'sprechen' -d- utáni -a, ill. -e hangja közül az egyik, esetleg mindkettő nem újabb fejlemény-e.

4. A finnugor alapnyelv körébe tartozik PAAVO SIRO („Probleme der finnisch-ugrischen conjugation” 196—201) fejtegetése arról, hogy vajon beszélhetünk-e finnugor igeragozási rendszerről, és ha volt ilyen, melyik időszaktól kezdve; továbbá: milyen kutatási módszerrel lehetne feltárni az uráli és a finnugor igeragozási rendszert. Végül: hogyan fejlődtek tovább az ősi igeragozási rendszerek az egyes finnugor nyelvekben?

Miután PAAVO SIRO ismerteti az egymással nem egyszer homlokegyenest ellentétes véleményeket, leszögezi: „...die Paradigmen selbst können wir nicht rekonstruieren” (i. m. 198). Voltaképpen ehhez a megállapításhoz kapcsolódik PAAVO SIRO (i. h.), mikor egy 1967-ben megjelent munkájára (Virittäjä, 1967: 108) hivatkozik, melyben az ige-paradigma úgy állt össze, hogy az illető nyelvi kifejezések generatív módszerrel vizsgálja. Úgy véli, hogy ilyen módon és ilyen módszerrel kellene a rokon nyelvek igeragozási paradigmáit is elemezni, s ezek eredményeinek összevetése bizonyára értékes megállapításokra vezetné az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvi igeragozás felépítésében is.

5. E. KANGASMAA MINN korreferátumában fölvetette azt a lényeges kérdést, hogy miért van a magyarban is meg a finnben is személyrag az ige 1. és 2. személyű alakjain, de 3. személyben a finnben egyáltalán nincs, és a magyarban sincs az alanyi igeragozás 3. személyében (*lát* 'er sieht' ~fi. *näkee* 'ua'). Erre a kérdésre — meggyőződéseim szerint — MÉSZÖLY már megadta a helyes választ (A Halotti Beszéd tárgyias elbeszélő múlt alakjai magyar és finnugor szempontból. Bp. 1931. 29—31). Az ősi igeragozás MÉSZÖLY szerint csak az 1. és 2. személyben jelölte meg az alanyt személynévmási eredetű személyraggal, mert ami nem *én* és nem *te*, ill. nem *mi* és *ti*, az mind 3. személy, ezért a 3. személy *O* morfémával volt eredetileg megjelölve, és ennek az emléket őrizi a finn igeragozás, illetőleg a magyar alanyi igeragozás 3. személye, továbbá a tárgyias igeragozás múlt idejű és a föltételes mód jelen idejű tárgyias igeragozású alakjai (tehát pl. a fi. *antaa*, *antoi*, *antane* alakokhoz hasonlóan személyragtalan a magyar *ad*, *ő adá*, *ő adná* és az alanyi *ő adna*; az ősi igeragozás szerkezete MÉSZÖLY szerint ugyanis *én adom*, *te adod*, *ő ad*).

MIKKO KORHONEN szintén behatóan fejtegette hozzászólásában a finnugor igeragozás igen szövevényes problémáit.

A szamojéd nyelvek szintaxisával három kutató foglalkozott a szimpozionon.

6. HAJDÚ PÉTER („Zur Syntax der negativen Verbalformen im Samojedischen” 90—101) a nyenyec tagadó ige szerkezeti sajátságait írja le, és jellemzi az ígésített névszókkal kapcsolatos tagadó mondatot is, amely két mondat egyesüléséből keletkezett. A szamojéd nyelvek tagadó igei etimológiájáról adott magyarázat igen meggyőző BO WICKMAN szerint is. Eszerint a szamojéd nyelvek tagadó igei a szamojéd létigéből származnak ellentétes jelentésátcapással. A létige köz-szamojéd alapalakja **l*~**e*- lehetett, melynek talán már akkor is volt veláris változata, mint amilyen a mai nyenyec *a*-. Hangtani szempontból ez a magyarázat tökéletes, jelentésstanilag pedig számos analógia idézhető rá a különféle nyelvekből, így a magyarból is, vö. az *áld* — *átkoz* történetével.

7. DÉCSY GYULA („Das Existenzverb in den prädikativen Fügungen des Selkupischen 50—8) gazdag anyag alapján vizsgálja strukturális szempontból a selkup létigét és az ígésített névszót.

Arra az eredményre jut, hogy az igésített névszó és a létige állítmányi használata mélystruktúráilag nem különbözik egymástól. Továbbá, hogy a 3. személyű névszói állítmány a szelkupban éppúgy *O* morfémat mutat, mint a magyar és a legtöbb finnugor nyelv. DÉCSY szerint a szelkup névszók igei személyragozása újabb keletű, és jelenleg terjedőben van. HAJDÚ PÉTER szerint (61) éppen fordítva: a névszók igésítése ősrégi sajátága a szamojéd nyelveknek, mert az északi és a déli ágra is jellemző, és minden bizonnyal már a PSzam., illetőleg a PU.-ban is megvolt. Jól megokolt HAJDÚ-nak az a véleménye is, hogy a névszók állítmányi végződésai nem a létige ragozott alakjaiból keletkeztek.

8. BO WICKMAN („Über die Verwendung der objektiven Konjugation” 216—221) a szakirodalom és saját kutatásai alapján a nyenyec tárgyas igeragozás szabályait igyekszik megállapítani. Voltaképpen tárgyas ragozást csak akkor használnak következetesen, ha a tárgy nincs kifejezve, hanem csak odaértik, tehát olyan mondatokban, mint a magyar *Látom 'ich sehe ihn, sie, es'*. Különben az alanyi és a tárgyas igeragozás használata a nyenyecben, mint HAJDÚ PÉTER is megállapítja az előadáshoz kapcsolódó megjegyzésében (225): meglehetősen szabálytalan.

9. WOLFGANG SCHLACHTER („Das lappische Tempussystem” 178—191) a malái erdei lapp nyelvjárásnak saját maga által gyűjtött anyaga alapján vizsgálja meg és elemzi, jellemzi behatóan a lapp igeidő-rendszer sajátosságait.

Mint SCHLACHTER megállapítja, a lapp igeidő-rendszer hasonló a keleti finn és a germán nyelv-veki igeidő-rendszeréhez; a lapp praesens, mely a jövő időt is kifejezi meg a praeteritum (jele *-i*) uráli eredetű; az összetett lapp és finn igealakok — a perfectum és a plusquamperfectum — keletkezésében nagy szerepe van a svédnek, illetőleg a finnek, melyre szintén hatott a svéd nyelv. WOLFGANG SCHLACHTER gazdag nyelvi anyag alapján tüzetes elemzésnek veti alá a lapp praesens és praeteritum funkcióját is, de vizsgálatainak középpontjában a perfectum és a plusquamperfectum áll.

Arra az eredményre jut, hogy a lapp perfectumnak általában az a szerepe, hogy a szöveggörnyezettől és a jelentől függetlenül jelölje a múlt időt, s a nyelvi anyag csak kisebb számban mutatja a perfectumot abban a funkcióban — befejezett jelenben —, amit várnánk, s az előidejűség többnyire csak mellékmondatokban jelentkezik; futurum exactumként is előfordul, itt jövő idejű szerepben.

A plusquamperfectum főfunkciója — a perfectummal szemben — 'Vorvergangenheit', tehát múltbeli előidejűség, de előfordul emellett ritkán a praeteritum funkciójában is. Fontos megállapítás, hogy a lapp peremnyelvjárásokban az összetett idők ritkábbak. Ez arra mutat, hogy a lapp peremnyelvjárások az igeidő jelölése tekintetében a finnugor korhoz közelebb vannak.

A WOLFGANG SCHLACHTER előadásához kapcsolódó két hozzászólás is igen becses volt. MIKKO KORHONEN korreferatumból az értékes történeti reflexiókra hívnám fel a figyelmet; BO WICKMAN hozzászólásából a finn, a svéd és a lapp imperfectum és a perfectum lényegére vonatkozó fejtegetést kell kiemelnem. Az előadáshoz fűződő vita is igen tanulságos volt.

10. MIKKO KORHONEN („Der Ausdruck des indefiniten Subjekts im aktivischen Satz des Lappischen” 142—9) a lapp aktív mondat határozatlan alanyának kifejezősmódjait jellemzi gazdag lapp nyelvi anyag szemantikai elemzésével. Értékes fejtegetését OSMO IKOLA és WOLFGANG SCHLACHTER korreferátuma egészíti ki.

11. PAULI SAUKKONEN („Über die Opposition synthetischer und analytischer Konstruktionen im Finnischen” i. m. 165—71) a finn nyelv szintetikus és analitikus szerkezeteinek több ellentétpárját vizsgálja meg. Vannak olyan kifejezések, melyek csak analitikus szerkezetekben fordulnak elő (pl. *näyttää joltakin* 'wie etw. aussehen'), mások viszont mindkét formában: szó szerkezetekben (analitikusan) és képzett szóval (szintetikusán) is kifejezhetők. Némely grammatikai esetet lehet helyettesíteni előljáróval vagy névutóval is (*rahatta ~ ilman rahaa* 'ohne Geld', *mäellä ~ mäen päällä* 'auf dem Hügel'). SAUKKONEN professzor arra a megállapításra jut, hogy ha hangsúlyos a viszonyjelölő morféma, akkor azt nem raggal fejezik ki, hanem előljáróval vagy névutóval (pl. *minä tulin ilman rahaa* enkä rahojen kanssa 'ich bin ohne Geld, nicht mit Geld gekommen').

Oppozíció van a képzett szó és a megfelelő szó szerkezet (analitikus kifejezés) között; összetétel és jelzős szó szerkezet között; összetett mondat és egyszerű mondat között stb.

E fejtegetéshez OSMO IKOLA korreferátumában igen értékes kiegészítéseket fűzött.

12. Igen figyelemre méltó OSMO IKOLA tájékoztatója a finn nyelvjárások szintaktikai forrásanyagának készüléskor levő archívumáról („Vorbereitungen zur maschinellen syntaktischen Analyse der finnischen Mundarten” 107—113).

A szókészlet kutatójának szótárak, nyelvjárás archívumok állnak rendelkezésére; a mondat-

tan kutatóját nem segíti semmiféle rendszerezett szintaktikai gyűjtemény olyanféleképpen, mint ahogy a szókészlet kutatóját támogatják a szótárak és a szójegyzékek.

A szintaktikai kutatásnak ez a rendkívül kedvezőtlen helyzete indította arra OSMO IKOLA és MATTI LIIMOLA neves turkui professzorokat, hogy létrehozzák a finn nyelvjárások könnyen és sok szempontból felhasználható, jól elrendezett szintaktikai forrásanyagát. Ezt a munkát OSMO IKOLA irányításával 1967-ben kezdte meg a Turkui Tudományegyetem Finn Nyelvtudományi Intézete államilag biztosított költségvetéssel. E nyelvjárás szintaktikai archívumot úgy fogják megvalósítani, hogy a különféle szintaktikai kutatások részére rövid idő alatt bőséges anyagot lehessen kiválasztani. Ezt a nemzetközi viszonylatban is egyedül álló nyelvjárás szintaktikai archívum-összeállítást lyukkártya rendszerű géppel végzik, s az archívum céljainak megfelelően speciális átírási rendszert dolgoztak ki, melyet OSMO IKOLA behatóan ismertetett. Hasonló alapossággal tájékoztatta az archívum munkálatainak irányítója a szimpozion résztvevőit az adatrögzítő lapok rendszeréről, azok beosztásáról, adatairól is. Az adatlapokra perforált szintaktikai szövegeket bizonyos szempontokból gépileg lehet elemezni és kiírni, például egy meghatározott szó valamennyi adatát szövegkörnyezetével együtt; vagy lehetséges lesz például bizonyos mellékmondattípusoknak valamennyi adatát gyorsan kiemelni kötőszavak, illetőleg valamely névmás gépi kikeresése által stb.

Az előadásból az eddigi munkálatokról is tájékozódhatunk; bizonyosnak látszik, hogy több nehéz technikai nehézség ellenére is megvalósul ez az archívum, és nemcsak a finn nyelvtudomány-nak szolgált majd becses anyagot, hanem általában a finnugor nyelvészetnek is, és az egyedül álló feldolgozási módszer más nyelvek hasonló jellegű adattárolására is példát szolgáltathat.

13. Rendkívül érdekes EEVA KANGASMAA-MIEN professzornak az előadása („Über die Nominalisierung des Satzes im Tschermissschen” 118—127) a cseremiszi verbális mondat nominális transzformációjáról, nominalizációjáról. A szintaktikai kérdéseknek ilyen szinkronikus elemzése, mint A. ALHONIEMI korreferátumában megjegyzi (128), a nyelvtörténeti kutatás számára alapvető fontosságú. Az előadó rámutat arra, hogy a cseremiszi nyelvben nagyon kevés kötőszó van, nem számítva az orosz jövevényeket voltaképpen csak az időhatározó- föltételes *ken*, illetőleg egyes nyelvjárásokban *tak* van. „Relativsätze und abhängige Fragesätze sind sehr selten. Zum weitaus größten Teil werden die Verhältnisse zwischen verschiedenen Nexus durch Nominalisation ausgedrückt” (i. m. 118). — Igen fontos megállapítás ez a generatív módszer alkalmazója számára is, és fontos tanulságokat lehet belőle levonni, és az előadó értékes megállapításokat is fűz hozzájuk (vö. 126—7), melyekhez PAAVO SIRO is megteszi fontos megjegyzéseit korreferátumában (128—9).

14. ALHO ALHONIEMI („Zur Ausdrucksweise des Mittels durch die Wohin-Kasus im Tschermissschen” i. m. 11—18) előző kutatásainak eredményeit („Über die Funktion der Wohin-Kasus im Tschermissschen”. MSFOu. 142. Turku, 1967) továbbfejlesztve megállapítja, hogy a cseremiszi nyelvben a végpont nélküli mozgást kifejező igék mellett lativussal jelölik az eszközhatározót, és ez a kifejezőmód a cseremiszi nyelv külön jelleménye, melynek megfelelője nincsen meg sem a többi finnugor nyelvben, sem az oroszban, sem a csuvasban, sem a tatárban. A szerző megjegyzi, hogy nem tárgyalják ezt a grammatikai kifejezőmódot az olyan alapvető művek sem, mint a „Sovremennij marijskij jazyk” és Galkin történeti cseremiszi nyelvtana, csak kisebb cikkek foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

A. ALHONIEMI megállapítja, hogy a cseremiszi eszközhatározói szerepű lativussal szemben az illativus a valódi hová? kérdésre felelő helyhatározónak kifejezője. Megvizsgálja a szerző azt is, hogy mi lehetett ennek az eszközhatározó lativusnak a kiindulási pontja.

A szerző még egyéb igen finom észrevételt is tesz ezzel a cseremiszi mondattani jelenséggel kapcsolatban.

PAAVO SIRO korreferátuma (i. m. 20) értékes észrevételt tartalmaz a cseremiszi összetett igealakokról és a *dene* névtutórol.

15. GÜNTER J. STIPA („Impersonalia im Syrjänischen” 205—213) fejtegetése az érzékelést kifejező személytelen igékről igen figyelemre méltó. És bár vannak ezek között olyanok is, melyek, mint RÉDEI KÁROLY korreferátumában megjegyzi, orosz hatásra mutatnak, tagadhatatlan, hogy történeti szempontból a leglényegesebbek finnugor szerkezeti sajátúságra utalnak. Így például ez a zürjén mondat: *sili onis* szó szerint: 'neki álmoság' 'ő álmos' — nem hiányos mondat, ahol a létige hiányzik, mert az *em* 'ist' létige sohasem áll dativussal. Ezzel kapcsolatban — KIPARSKYRA is hivatkozva — megállapítja STIPA, ősi mondat szerkezetek amellet szólnak, hogy a finnugor alapszintaxisben nominális mondatok is voltak. A STIPA által 1. alatt tárgyalt mondatok olyan nominális existenciális mondatok, melyekben a nomen állítmány, és alanyuk nincs, nincs is szükség rájuk. Helyesen utal STIPA arra is SAUVAGEOT-val szemben, hogy a finn sataa 'es regnet' nem hiányos

mondat, és E. ITKONENT idézi: „Der finn.-ugrische eingliedrige Satz (yksisanaisuus) ist ein ursprünglicher Zug. In ihnen gab es kein besonderes Subjekt, und es ist auch ganz gut möglich, daß die heutigen Flexionsformen oder ihre Vorläufer für sich allein als Prädikate gebraucht wurden schon in der Zeit, wo ihr Suffixelement noch nicht den Charakter einer eigentlichen Personalendung hatte” (i. m. 213).

16. RÉDEI KÁROLY (Russische Einflüsse in der permjakischen Syntax” 154—160) az orosz nyelvnek a permják ige szintaxisára tett hatásáról nyújt igen érdekes áttekintést. Megállapítja, hogy az orosz nyelv a zürjén nyelvnek erre a déli nyelvjárására nemcsak szókinccs, hanem szintaktikai és morfológiai tekintetben is nagy hatással van. Ezek a tények élénk orosz-permják kapcsolatokra mutatnak.

17. GERHARD GANSCHOW („Wege zur Strukturbeschreibung des einfachen Satzes im Ostjakischen” 65—76) az osztják egyszerű mondatok következetes strukturális leírását nyújtja. Leírása formális-funkcionális szempontú; nem kever bele pszichológiai mozzanatokat, terminológiája sem hagyományos.

GANSCHOW mondatmorfológiai modellje a monopoláris (=csak állítmányi részből álló) és a bipoláris (=alanyi és állítmányi részből álló) alaptípusokból indul ki, és az utóbbi mondatípust írja le részletesen, egymásból következő keitös osztatú (=dichotom) elemzés útján sajátos terminológiával, igen világos példákkal illusztrálva a jól átgondolt szimbólumokat, melyek a formális-funkcionális szempontú leíráshoz idomuló terminológiából következnek.

18. GULYA JÁNOS („Aktiv, Ergativ und Passiv im Vach-Ostjakischen” 80—86) a Vach-osztják mondat struktúráinak alapformáit igyekszik megállapítani: minden lehető Vach-osztják mondatformát három tagú (alany — igei állítmány — tárgy vagy határozóból álló) alapformából vezet le; eredménye BALÁZS JÁNOS (84—6) és G. GANSCHOW 86—9) korreferátuma szerint részben helyesbítendő, részben kiegészítendő hasznos kísérlet.

19. KÁROLY SÁNDOR („Der Zusammenhang zwischen der grammatischen Synonymik und Semantik” 131—7) a különböző alakú, de szinonim jelentésű szintaktikai formákat vizsgálja mondatkörnyezetükben, megfelelő magyar és finn példák párhuzama alapján; így például a rokon jelentéstartalmú aktív és passzív mondat szerkezeteket és a magyar határozóragos szerkezeteket. Vizsgálatai, melyeknek módszerét ALHONIEMI (139—40) helyesnek tartja (ő is ilyenféleképpen vizsgálta meg a cseremisiz helyhatározó-rendszert) finom megfigyelésekre adnak alkalmat.

BENKŐ LORÁND korreferátumában (137—9) bemutatja, hogyan lehet nyelvtörténeti szempontból a mai összetételeknek strukturális előzményeivel való párhuzama alapján megállapítani az előbbieket (a mai összetételek) szintaktikai sajátosságait feltárni (pl. *hir és név* > *hírnév*; *szolgálatra készség* ~ *szolgálatra készen* > *szolgálatkész* stb.).

20. A göttingeni szimpozion, amint az előadottakból is kitűnik, nemcsak uráli alapnyelvi kérdéseket vitatott meg, hanem az egyes uráli nyelvek fontos problémáinak vizsgálataiban is értékes eredményekre jutottak a szimpozion résztvevői; nem egyszer olyan problémákra irányították a figyelmet, amelyeknek további vizsgálata az itt lezajlott viták után újabb eredményekkel kecsegtet. Nagyon figyelemre méltók az alkalmazott módszerek is, és az előadások mellett a korreferensek hozzászólásai is igen tanulságosak az elhangzott egyéb megjegyzésekkel együtt.

NYÍRI ANTAL

LÁSZLÓ VIKÁR and GÁBOR BEREZKI: Cheremis Folksongs

Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971. 544 l. [+ 10 t.].

Szép kiadvánnyal gyarapodott a hazai és a nemzetközi finnugrisztikai irodalom — mondhatná a jóindulatú és felületes szemlélő, mielőtt másik könyvre esnék pillantása a könyvesbolt kirakatában. Pedig VIKÁR és BEREZKI munkája többet jelent finnugrisztikai belügynél. Előre jelzi ezt a szerzőknek az a gesztusa, hogy a könyvet Kodály Zoltán emlékének ajánlják.

KODÁLY volt az, aki korszakalkotó tanulmányával (Sajátságos dallamszerkezet a cseremis népzeneben: Balassa-émlékkönyv. Budapest, 1934.) megindította a hazai cseremis népzene kutatását. Tanulmányának befejező sorai világosan érzékeltetik a cseremis népzene kutatás számunkra való nagy jelentőségét, és egyúttal meg is jelölik az elvégzendő feladatokat: „Valószínű, hogy minél jobban megismerjük a keleti rokonépek zenéjét, annál több kapcsolatot találunk benne a magunkéval. Ezért a magyar tudománynak is elsődendő érdeke, hogy a komoly, tudományos igényeket is kielégítő anyaggyűjtés e népek lakóhelyén minél előbb meginduljon.” (i.m.193). Majdnem negyven év telt el e sorok megjelenése óta, s ime, az első, minden igényt kielégítő, nagyszabású kiadvány meg is jelent. Szomorú, hogy Kodály nem érthette meg az általa kezdeményezett munka eredményeként megszületett impozáns kötet megjelenését.

A szerzők körültekintő és alapos gyűjtőmunkája meghozta azt az eredményt, amelyet KODÁLY előrelátóan megsejtett, sőt, olyan eredmények is születtek, amelyek nemcsak a zenetudomány a zene-történet és a nyelvtudomány, hanem a folklórtudomány és az őstörténet számára is gyümölcsöztes-
hetők.

A kötet két, egymást kiegészítő részből áll: egy elemző és egy anyagközlő részből. Az utóbbi 320 cseremis dallamot és szöveget tartalmaz, s nemcsak igényességével, hanem a dalok nagy számával is kitűnik a hasonló jellegű cseremis népdalkiadványok közül: ez az eddigi legjobb és legnagyobb cseremis népdalgyűjtemény.

A tanulmány elsősorban zenei elemzésből áll, amelyet kitűnően támaszt alá BEREZKI GÁBOR folklorisztikai és nyelvészeti vázlata.

A VIKÁR írta zenei elemzés áttekintést ad az eddigi cseremis népdalgyűjteményekről (9-11.1), majd a cseremis népzene hazai tanulmányozásának történetéről (12—17. l.). A cseremis népzene jellegzetességeiről szóló fejezetben (18—22. l.) VIKÁR újra felveti a már KODÁLY és mások által is érintett kérdést, hogy vajon a cseremis (és a magyar) ötfokúság és kvintváltó szerkezet nem török eredetű-e? Az etnogeográfiai és az etnomuzikológiai háttér felvázolása után igen árnyaltan, s ugyanakkor meggyőzően bizonyítja, hogy — történeti szempontból — a cseremis zene kétrétegű. A minden bizonnyal finnugor eredetű dallamok fő jellemzői az ötfokúság, az egyszólamúság, az egységesség (unimotival character) és a kis hangterjedelem voltak, s egy ilyen jellegű dallamrendszerre épült rá később a bonyolultabb török dallamrendszer, amelyre a fent felsorolt tulajdonságok közül az első három éppúgy jellemző. A török zene a nagyobb hangterjedelemben, a kvintváltós szerkesztésben és a melizmatikus ének-módban különbözik a cseremis zenétől. Az eredeti finnugor és a később rátelepedett török dallamrendszer tehát fő vonásait tekintve nem különböző típusokat, inkább ugyanannak a zenei típusnak altípusait, egy egyszerűbb és egy bonyolultabb változatát képviselik. A bonyolultabb török dallamrendszer nemhogy eltörölte volna az ősi finnugor dallamréteget, hanem erendően hasonlóságánál fogva, kisebb változtatásokkal konzerválta.

Őstörténeti szempontból is érdekes ez az elemzés, hiszen a cseremis népzene és nyelve, többek között, egy olyan török nép zenéje és nyelve hatott (a csuvas), melynek őseivel, a bolgár-törökökkel a mi elődeinknek volt kitörölhetetlen emlékeket hagyó találkozásuk. A cseremis-csuvas (nemkülönböztetve a cseremis-baskir, cseremis-tatár) zenei érintkezés ilyen alapos történeti vizsgálata hasznos analógiákat szolgáltathat elődeink és a bolgár-törökök zenei kapcsolatainak rekonstruálásához, s ezzel kiegészíthetnénk azt a képet, melyet a nyelvi érintkezésről GOMBÓC ZOLTÁN festett.

A cseremiszi népzene dialektusairól szóló fejezet (23—30. l.) a cseremiszi-török zenei kapcsolatok előbb elvégzett történeti analízisét szem előtt tartva sorolja elő a cseremiszi zene típusait. A legerősebb török hatást azok a dallamok mutatják, amelyeket a török népek közelében élőkől jegyeztek fel: tehát a hegyi és déli erdei cseremiszi dallamok. Ezzel szemben a török népektől távolabb élő északi, északkeleti erdei cseremiszi dallamai archaikus, finnugor vonásokat mutatnak, jellemzőjük a kis hangterjedelem mellett a kvintváltás hiánya. E dallamokat nevezte el KODÁLY „kis formá”-nak. A keleti cseremiszi zenéje nagy hasonlatosságot mutat az északi, északkeleti cseremiszi zenéjével, s bár a keleti cseremiszi valóban kis szigeteket alkotnak a környező török népek tengerében, zenéjük megőrizte az ősi finnugor vonásokat.

A következő fejezet a kis és a nagy formák közötti összefüggést tárgyalja (31—33. l.). Érzékletesen mutatja itt meg VIKÁR azt a már említett történelmi folyamatot, amelyben a török dallamrendszer rátelepült az ősi cseremiszi dallamrendszerre: „Mivel a legtöbb hosszú szövetsort a kvintváltós dallamokban egy szünet (caesura) vágja középen ketté (azaz a sorok két felsorból vannak felépítve) és méginkább, mivel a kis forma hosszúsága pontosan a fele kvintváltós dalok sorainak, alapos ok van annak a feltevésére, hogy ezek a dallamok eredeti hosszúságukat a délebbi török kvintváltós szerkezetek hatására kettőzték meg. A kvintváltós dallam egyik fele maga alkot egy kis formát.” (i.m.33).

Ugyanezt a történeti folyamatot demonstrálja más szempontból a következő fejezet, amely a cseremiszi dallamok egységéről szól (34—38. l.). Az egységesség azt jelenti, hogy akár kis formáról, akár nagy formáról van szó, a dallam voltaképpen egy zenei motívum különféle megismétléséből és /vagy transzpozíciójából áll elő.

VIKÁR tanulmányának legimpozánsabb része a kvintváltós szerkezetek jellegzetességeivel foglalkozik (39—52. l.). Ez a fejezet egyenes folytatása Kodály említett tanulmányának és annak eredményeire támaszkodva új összefüggésekre mutat rá, nevezetesen, kapcsolatot teremt a két kvintváltós rendszer között. Rámutat arra, hogy az egyrendszerű, tonális választás kvintváltós szerkezetek és a kétrendszerű, reális válaszó kvintváltós szerkezetek között nem olyan éles a határ, mint eddig gondolták: „A hegyi és erdei cseremiszi dallamok közötti kölcsönhatást kevésbé határozottan ugyan, de azzal lehet demonstrálni, hogy vannak reális elemek a tonális és tonális elemek a reális dallamokban.” (i.m.48). Itt ismét megtalálta Vikár azt a láncszemet, amely a dallamtípusok fejlődéstörténetében eddig hiányzott.

A ritmikai sajátosságokról szóló fejezet (52—54. l.) bár rövid, mégis hasznos útmutató lehet egy, a jövőben elkészítendő cseremiszi verstan számára. A szerző itt sem téveszti szem elől a cseremiszi-török kölcsönhatást. Óvatosan, de megalapozottan utal a cseremiszi népdal eredetileg izoritmikus voltára, amelyet a törökös, melizmatikus énekmod csak nyomaiban hagyott meg.

A szigorú értelemben vett zenei elemzés itt be is fejeződik, az ezután következő két fejezet tájékoztató jellegű. Életszerűvé teszi a tanulmányt a daloknak a cseremiszi életben betöltött szerepéről szóló fejezet (55—56. l.). A kutatás és az anyagrendezés problémáiba enged bepillantást a Vikár által írt utolsó fejezet, amely a „Jegyzetek a válogatásról és a dallamok közléséről” címet viseli (57—59. l.).

A tanulmány kisebb, de nem kevésbé hasznos részét teszi ki BERECZKI GÁBOR írása (60—68. l.). Két fejezetből áll. Az első fejezetben BERECZKI nagyon tömören összegzi több mint egy évtizedes gyűjtőmunkájának eredményeit. E néhány lapnyi fejezetben lényegében egy megbízható és újszerű, az eddigieket jóval meghaladó cseremiszi dialektológia alapjait fekteti le a szerző. „A *genre* irodalmi megközelítése” című fejezet szorosan kapcsolódik ahhoz a fejezethez, amelyet VIKÁR írt a dalok szerepéről a cseremiszi életben. Magyar szempontból rendkívül figyelemre méltó BERECZKInek az a megfigyelése, hogy a cseremiszi népköltészet jóformán csak lírai dalokból áll. Ugyanez elmondható a magyar népköltészetéről is, bár nálunk — ellentétben a cseremiszihez — a ballada is jelentős mértékben képviselt műfaj. Ha viszont elfogadjuk ORTUTAY GYULA véleményét a ballada keletkezéséről, mely szerint: „A népballada ... földrajzilag Európában keletkezett, időben pedig a feudalizmus megszilárdulásának kezdeti szakaszán kezd kifermődni alakja, hogy szinte a feudalizmus csúcspontján érjen el virágzásának tetőfokára” (ORTUTAY GYULA: Az „európai” ballada kérdéséhez: Kodály-émlékkönyv. Budapest, 1953. 132. l.), akkor — figyelembevéve a cseremiszi megkésett történelmi fejlődését — a magyar balladát újabb, belső fejleménynek tekinthetjük. Így tehát a magyar népköltészet — legalábbis ősi rétegeit tekintve — hasonlóan a cseremiszihez, lírai jellegű. Vajon ez a műfaji hasonlóság nem tekinthető-e szintén közös eredetűnek, mégpedig éppúgy, mint a kvintváltás éppen török hatásnak?

A kötetet kiegészítő táblázatok nagyon hasznosak. Különösen a dalok sorrendjét bemutató táblázat, valamint a szótagszámot mutató táblázat az a szaktudós: a muzikológus és a nyelvész számára. A szövegek angol fordításához fűzött jegyzetek a zeneiek mellett folklorisztikai utalásokat is tartalmaznak.

Kitűnő munkát végzett a kötet angol fordítója, GOMBOS IMRE is.

A jólszerkesztettség mellett van egy másik nagy érdeme is a könyvnek, s ez éppen a „nyitottsága”. Olyan területekre „tár kaput” ez a könyv, ahol eddig jóformán semmi lehetőség nem volt a kutatásra. A szöveg és a dallam összefüggésére gondolok. Régi kíváncsi vagyok a szöveg és a dallam együttes vizsgálatára, de eddig hiányoztak ehhez a megfelelő kiadványok. Ez a könyv—legalábbis a cseremiszi népdal vonatkozásában — pótolja e hiányt. A dallamok szerkezetének ismeretében a szövegek olvastán lehetetlen nem észrevenni azokat a közös szerkezeti sajátosságokat, amelyek a dallamokra és a szövegekre egyaránt jellemzők. E kijelentés illusztrációjaképpen mutatom be itt a 181. dal első strófájának szerkezetét.

A dallam egymagú, jellemző rá a kétrendszerű, reális válaszó kvintváltás. Egy zenei sor osztása: a+a. Az egész strófa zenei szerkezete:

$$a^5 + a^5$$

$$a^5 + a^5$$

$$a + a_v$$

$$a_v + a_v$$

A szöveg a megfelelő ritmusjegyekkel:

i - zi γə - cen ku - γu lim,
ku - γu li - mat, ka - ce lim.
ka - ce li - mat, ũ - δũ - rũm na - l'əm
ũ - δũ - rũm na - l'ə - mat, šo - mak lek - te.

A szöveg fordítása:

Kicsiből nagy lettem,
nagy lettem, legény lettem.
Legény lettem, leányt vettem,
leányt vettem, szóbeszéd kerekedett.

Egy zenei motívumnak nyelvileg egy szintagma (lehet mondatértékű szintagma is!) felel meg. A szintagmák a következő szerkezetet mutatják a strófában:

$$a + b$$

$$b + c$$

$$c + d$$

$$d + e$$

Az ismételten előforduló azonos szintagmákat egymás alá írva a fenti szerkezet így módosul:

$$\begin{array}{l} a + b \\ b + c \\ c + d \\ d + e \end{array}$$

Ilyen terraszos szerkezetekre bukkant ROBERT AUSTERLITZ az obi-ugor népköltészetben (Ob-Ugric Metrics: FFC. LXX. Helsinki, 1958), s legújabbban GÁLDI LÁSZLÓ fedezte fel ugyanazt a szerkesztésmódot Ady költészetében (Endre Ady et les traditions de la metrique finno-ougrienne: ALH 21: 388—389.). GÁLDI szerint Ady a székely népballadákban tanulta el ezt a szerkesztésmódot, s ez valószínű is. Mégsem mondhatjuk nyugodt szívvel — hiába az obi-ugor, magyar és most már a cseremiszi adat —, hogy ez a szerkezet a finnugor ősköltészet maradványa. Ugyanis hasonló szerkezetű strófák például a csuvas népköltészetben is találhatók. Annyi azonban bizonyos, hogy a terraszos szerkesztésű szöveg az ereszkedő dallamszerkezetnek egyfajta nyelvi leképezése. Azért egyfajta, mert ha a szöveg jelentését nézzük, pontosan az ellenkezőjét figyelhetjük meg: az emberi életnek a születéstől a házasságig terjedő, felfelé ívelő szakaszát dalolja el az énekes. Ha a cseremiszi zeneegyszólamú is, az „ellenpontozást” mégis feltehetjük benne: a dallamszerkezet és a szöveg szintagmatikai szerkezete azonos, mindkettő ereszkedő, de a szöveg szemantikai szerkezete „emelkedő”.

Van azonban a szöveg és a dallam között más összefüggés is. A dallam — mint említettük — kvintváltós szerkezetű, ennek megfelelően az első két sor egy kvinttel lejjebb megismétlődik. A szöveg is két mondatból áll. Az első két sor alkotja az első, a második két sor alkotja a második összetett mondatot. Az első összetett mondat (azaz az első két sor) négy szintagmából áll, melyek közül szerkezetileg csak az első sor első szintagmája válik ki, a többi háromra lényegében ugyanaz a szerkezeti séma jellemző. Az első és a második sor végén elhelyezkedő, *b*-vel és *c*-vel jelölt szintagma — szerkezeti azonossága miatt — rendkívül karakterisztikussá teszi e két sort, úgy is mondhatnánk, az első két sor szintagmatikailag egy tömböt alkot. Nem mondható ez el a második két sorról, bár itt is vannak szintagmatikai azonosságok. Visszatérve a zenei és szövegszerkezeti hasonlóságokhoz: bizonyon állíthatjuk, hogy a zeneileg karakterisztikus kvintváltás a szövegben is megmutatkozik, mégpedig úgy, hogy az egy hangmagasságban énekelt szövegrész szintagmatikailag is elüt a másik hangmagasságban énekelt szövegrésztől.

Ez az egyetlen elemzés legfeljebb annyit árul el, hogy a szövegek és a dallamok szerkezete között vitathatatlan az összefüggés. Hogy milyen mértékű és milyen eredetű ez az összefüggés, erre a választ csak egy átfogó, a cseremiszekkel szomszédos népek költészetére is kiterjedő vizsgálat adhatja meg.

SIMONCSICS PÉTER